

Dr Ivan Janković*

KRIMINALISTIČKI INSTITUT PRAVNOG FAKULTETA U BEOGRADU, 1927–1945.

Apstrakt: *Kriminalistički institut Pravnog fakulteta u Beogradu imao je za cilj naučno izučavanje kriminaliteta, s jedne, i stručno obrazovanje i usavršavanje zaposlenih u sudstvu i policiji, s druge strane. Zahvaljujući autoritetu svog upravnika, profesora Tome Živanovića, Institut je bio bolje opremljen i smešten od većine univerzitetskih ustanova. Ipak, njegov naučni doprinos kriminologiji je bio neznatan. U teorijskom pogledu, Institut se oslanjao na tada već anahrone ideje Č. Lombroza o rođenom zločincu i na nemačku školu kriminalne biologije. Živanovićeve „realističko-psihološka” teorija, koja kao „neposredni činioc kriminaliteta” postulira „kriminalno psihičko stanje” (ili: „krivičnu dušu”), nikada nije bila operacionalizovana niti empirijski proveravana. Doprinos Instituta obrazovanju i stručnom usavršavanju policijskog i pravosudnog kadra je verovatno bio značajniji, ali još uvek nije istraženo koliki je on bio i u čemu se tačno sastojao. Oprema i druga imovina Instituta nisu sačuvani, delom zbog ratnih stradanja a delom zbog nebrige, a nije sačuvana ni njegova arhiva.*

Ključne reči: Kriminalistički institut, Pravni fakultet Univerziteta u Beogradu, kriminologija, kriminalna biologija, rođeni zločinac, Toma Živanović

Na inicijativu Mihaila Čubinskog, Pravni fakultet je 1925. godine rešio da osnuje jedan kriminalistički institut koji bi pružao postdiplomsku nastavu iz kriminalne politike i kriminalistike, s jedne, i praktičnu obuku pravosudnog i policijskog kadra, s druge strane. Izrada detaljnog projekta, pravilnika i predračuna troškova poverena je Tomi Živanoviću i Božidaru Markoviću, profesorima krivičnog odnosno krivičnog procesnog prava. Ova dvojica nisu uspeali da se usaglase, pa je posle godinu dana Živanović podneo samostalan projekat. Iako je Marković tražio da se odluka odloži, Institut je osnovan 1927. godine.¹ Prema Statutu, prvi zadatak Instituta

* Advokat u penziji
e-mail: ijank@eunet.rs

1 Kandić, Lj., 2002, *Istorija Pravnog fakulteta u Beogradu 1905–1941*, knjiga II, tom 1, Beograd, Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, str. 424–426. Prvobitno, naziv

bio je „naučno izučavanje kriminaliteta i mera za njegovo otkriće i za otklanjanje njegovih uzroka”, a drugi teorijsko i praktično obrazovanje zaposlenih u sudstvu i policiji.

Od tog trenutka, Živanović se potpuno poistovetio s Institutom i sâm je odlučivao o svemu što se njega ticalo. Institut je postao glavno institucionalno uporište za Živanovićeve naučne i stručne aktivnosti u periodu između dva svetska rata.² U Institutu je on imao svoj radni kabinet i držao knjige, kako svoje tako i bibliotečke. Samostalno je birao i zapošljavao sve saradnike, od profesora-naučnika do domara. Grčevito se borio da za Institut pribavi što više sredstava i što više prostorija, zbog čega je ulazio u sukobe, kako sa kolegama tako i s upravama Fakulteta i Univerziteta. Ne držeći se računovodstvenih propisa, nije pravio jasnu razliku između ličnih i institutskih sredstava: često je institutske troškove plaćao iz svog džepa, pa tražio da mu ih Fakultet naknadi, a bivao je osumnjičen i za novčane neispravnosti. Na kraju se, sticajem nesrećnih okolnosti (porodična kuća Živanovićâ je srušena u aprilskom bombardovanju 1941), sa porodicom uselio u prostorije Instituta.

FINANSIRANJE

Glavnina sredstava za osnivanje Instituta došla je iz fonda nemačkih ratnih reparacija, iz koga je nabavljena oprema i za druge univerzitetske ustanove.³ Za Pravni fakultet su kupljeni instrumenti i knjige u vrednosti od oko 70.000 maraka u zlatu. I knjige i instrumente je odabrao lično Živanović, a radi pregleda instrumenata je 1927. godine putovao u Nemačku.⁴ Nadalje je Institut finansiran iz više izvora: fakultetskog budžeta, budžeta ministarstava pravde i policije, fondacije Luke Čelovića, dobrovoljnih priloga i, naročito, obaveznog studentskog doprinosa. Ova sredstva su bila zamašna.⁵ Zahvaljujući njima, Institut je bio bolje opremljen

je trebalo da bude: Kriminalistički institut za sudsku policiju i kriminalnu antropologiju – Arhiv Jugoslavije (AJ), Ministarstvo prosvete Kraljevine Jugoslavije (66), 422–691.

2 Druga institucionalna uporišta na koja se Živanović oslanjao i u okviru kojih je delovao bili su: Pravni fakultet, Akademija nauka, Kriminalističko udruženje Kraljevine SHS/Jugoslavije i Društvo za zaštitu oslobođenih osuđenika i maloletnika.

3 Up. Gašić, R., 2005, *Beograd u hodu ka Evropi: kulturni uticaji Britanije i Nemačke na beogradsku elitu 1918–1941*, Beograd, Institut za savremenu istoriju, str. 223–225.

4 AJ, 66, 422–691.

5 Podrobnije o finansiranju Instituta u: Kandić, Lj., 2002, str. 430–436. U početku, doprinos su plaćali svi studenti Pravnog fakulteta, a kasnije samo studenti II i III godine i doktoranti. Jedini drugi doprinos koji su morali da plaćaju svi studenti bio je onaj za fakultetsku biblioteku.

nego druge fakultetske i univerzitetske ustanove: na primer, imao je svoju pisaću mašinu u vreme kada ih je na celom Fakultetu bilo samo četiri, a vrednost aparata i instrumenata kojima je raspolagao bila je procenjena na oko milion dinara.⁶ U školskoj godini 1931/1932, Institut je od Univerziteta dobio 20.000 dinara, što je više od proseka koji su dobijale univerzitetske ustanove.⁷

Nemački instrumenti su prispeli u Beograd marta 1929. godine, a dodatni su nabavljeni iz Francuske te i sledeće godine.⁸ Početak rada je najavljen za oktobar 1929, u opširnoj reportaži o novoj naučnoj ustanovi.⁹ Punih pet godina je Institut postojao i poslovao bez statuta, a studenti koji su pohađali institutske kurseve dobijali su „privremena uverenja” umesto svedočanstva. U prvom godišnjem izveštaju, Živanović je objasnio da statut nije donet „jer je potrebno da prethodno potpuno, na osnovu iskustva, utvrdim pravac i obim rada u ovoj ustanovi, koja je uopšte jedna novina, naročito onako kako je ja zamišljam”.¹⁰

Četiri godine kasnije, statutom je propisano da Institut ima četiri odseka: 1) krivično pravo i postupak, krivična sociologija i statistika, pedagogija i etnologija; 2) krivična tehnika i istražna taktika; 3) krivična psihologija i psihijatrija; 4) krivična hemija i sudska medicina. Studentima i zaposlenima u državnoj upravi Institut nudi dvosemestralne specijalističke kurseve i izdaje svedočanstva o specijalnosti.¹¹ Unutrašnja organizacija Instituta se menjala tokom vremena i, uopšte, bila je prilično fluidna. Tako je od 1938. godine, kao posebna organizaciona jedinica, u Institutu postojala „Kriminalistička klinika” (Odsek KI za naučno ispitivanje konkretnih slučajeva osuđenika).¹² Od 1931. godine, finansijska sredstva su izdvajana i za „Kriminalni muzej KI”, ali on nikada nije otvoren.¹³

Finansijsko poslovanje Instituta je predstavljalo stalni kamen spoticanja, jer Živanović „nije bio mnogo uspešan i obazriv u rukovanju novcem”.¹⁴ Ovo se ogledalo u nenamenskom trošenju studentskih do-

6 Arhiv Srbije (AS), Pravni fakultet Univerziteta u Beogradu (G-205), 1939, F-XIV-891 i 20408.

7 Na primer, Astronomska laboratorija dobila je samo 15.000 dinara. Najveće iznose dobili su Hemijski zavod (100.000) i Botanička bašta (70.000) – AS, Beogradski univerzitet (G-200) – Računovodstvo, Knjiga izdataka za kabinete biblioteke, zavode, klinike i institute, 1931–1932.

8 AS, G-205, 1929/II-1930, F-V.

9 *Politika*, 03.08.1929, str. 4.

10 AS, G-205, 1929/II-1930, F-V.

11 Statut KI PF od 30.06.1934, AS, G-205, 1934, F-VIII, 23009.

12 AS, G-200, 1940, F-V-3.

13 AS, 205, 1929/II-1930, F-V.

14 Kandić, Lj., 2002, str. 433.

prinosa (po propisima, mogli su se koristiti samo za potrošni materijal i inventar), u neurednom vođenju knjiga, u ličnim pozajmicama koje je Živanović davao Institutu i, najzad, u plaćanjima čija opravdanost nije bila očigledna. Zbog toga su različite fakultetske komisije i računovodstvo godinama pokušavali, ne sasvim uspešno, da razmrse institutske račune i zbog toga su uvedene posebne kontrole poslovanja u Institutu. Podroban prikaz ovih zbivanja dala je Ljubica Kandić; njen utisak je da propusti u finansijskom poslovanju „nisu bili plod zloupotrebe” nego nedovoljno preciznih propisa, koje je Živanović „neadekvatno tumačio”, a tako ih je tumačio zato što je Institut smatrao za „svoje delo” i s njim se „poistovećivao”, duboko uveren „da su mu sve odluke bile u interesu Instituta”.¹⁵

Međutim, pojedine Živanovićeve odluke ostavljaju mesta sumnji. Takva je, na primer, bila narudžbina umetničkih dela koja bi jednog dana krasila novu zgradu Instituta, kada ona bude sagrađena. Vajaru Đorđu (Đoki) Jovanoviću je isplaćena zamašna suma od 18.500 dinara za skulpturu „Boginja pravde”. Od slikarke Bete Vukanović naručeni su portreti dvojice profesora krivičnog prava iz 19. veka, Đorđa Cenića i Jovana Avakumovića, za šta joj je isplaćeno ukupno 12.000 dinara.¹⁶ Na Fakultetu je Živanoviću zamerano da su ti troškovi suvišni, na šta je on odgovorio da „dve slike i bista nisu za dekoraciju, već imaju istaknut nastavno-pedagoški cilj i namenjeni su za buduću zgradu Kriminalističkog instituta, kao što ih ima u stranim institutima”.¹⁷

Ovakvo obrazloženje bi se, naravno, moglo prihvatiti, ali postoje dve okolnosti koje bacaju sumnju na ispravnost ove Živanovićeve odluke. Prva je u tome što je Živanović bio u ličnim prijateljskim odnosima s umetnicima od kojih su dela naručena. Sa Đokom Jovanovićem se poznao iz Akademije nauka, čiji su članovi obojica bili (Jovanović od 1920, a Živanović od 1922. godine). A Beta Vukanović je bila porodična prijateljica Živanovićevih preko Živanovićeve žene Milke (r. Ilić), kojoj je davala privatne časove slikanja. Naravno, moguće je da je Živanovićev izbor bio rukovođen renomeom ovih umetnika, a ne ličnim obzirima.

Druga okolnost je teže objašnjiva: nema nikakvog traga da su već plaćena dela izrađena ili, ako su izrađena, da su isporučena Institutu. Ni u jednom katalogu niti monografiji Đoke Jovanovića i Bete Vukanović nema pomena o skulpturi Justicije niti o portretima Cenića i Avakumovića. Teško je poverovati da su sva ta tri dela uništena ili nestala bez ikakvog

15 Kandić, Lj., 2002, str. 436.

16 Izveštaj Komisije za pregled računa Kriminalističkog instituta – AS, G-205, 1936, F-VII-74. Poređenja radi, Živanovićeva profesorska plata iznosila je oko 8.000, a dodatak na funkciju upravnika Instituta 200 dinara mesečno.

17 Pismo Živanovića Savetu PF od 26.06.1936 – AS, G-205, 1936, F-VII-74.

traga: ako su postojala, nalazila bi se u prostorijama Instituta na Topličinom vencu, a one nisu stradale u bombardovanjima.¹⁸ Nažalost, nijedan inventar imovine Instituta ili Pravnog fakulteta, u kome bi morala biti navedena ova dela, nije sačuvan. Ako slike i skulptura postoje, nadati je se da će ih istoričari umetnosti kad-tad naći i identifikovati.

LJUDI

Kao što je rečeno, Živanović je samostalno birao kadar za rad u Institutu, pri čemu je prvenstveno zapošljavao ruske emigrante. Njegov glavni oslonac u upravljanju ustanovom bili su Nikolaj Vasiljevič Krajinski (1869–1951) i Sergej Nikolajevič Tregubov (1866–1945), koji su Živanovićevim zalaganjem postavljeni za kontraktualne (honorarne) profesore Pravnog fakulteta i u tom zvanju ostali do izbijanja Drugog svetskog rata. Krajinski je bio psihijatar, a doktorirao je na bolestima epilepsije; u Rusiji je radio u zdravstvu i državnoj administraciji, ali se bavio i naukom, i to eksperimentalnom psihologijom i, naročito, elektrofiziologijom.¹⁹ Tregubov, pravnik, bio je državni i vojni tužilac, pa savetnik u ministarstvu pravde u Rusiji; kriminalistiku je specijalizovao kod Arčibalda Rajsa u Lozani, a od 1912. godine je taj predmet predavao u Aleksandrovskoj vojno-sudskoj akademiji u Sankt Peterburgu.²⁰ I Krajinski i Tregubov su se iz Rusije povukli s ostacima Vrangelove armije, a zatim imigrirali u Jugoslaviju. U Jugoslaviji, Krajinski je prvo radio kao opštinski lekar u okolini Zagreba, a zatim kao privatni docent na Medicinskom fakultetu u Zagrebu, da bi 1928. godine prešao u Beograd i otpočeo saradnju s Živanovićem.²¹ Tregubov je radio kao „kriminalno-tehnički ekspert” u jugoslovenskoj Tehničkoj (kriminalističkoj) policiji, kako pre tako i posle izbora za kontraktualnog profesora.

Pored ove dvojice, u Institutu i na Fakultetu su radili još neki ruski i ukrajinski emigranti. Izvesni doktor Maksim Agapov je u Institutu držao predavanja iz „kriminalne psihotehnike” i „kriminalne pedagogije”. Inače, Agapov je bio stalno zaposlen kao „stručnjak za psihometriju” u

18 Biste Tome i Milke Živanović, rad akademskog vajara Josifa Majznera, nalazile su se u kući Živanovićevih u ulici Vuka Karadžića 10, koja jeste bombardovana 1941. godine, ali su obe sačuvane (Milkina je delimično oštećena) i danas se nalaze u „Spomen sobi Tome Živanovića” u Osnovnom sudu u Paraćinu.

19 Петрюк, П. Т., 1998, Профессор Николай Васильевич Краинский — талантливый представитель украинской психиатрической школы, *Вісник Асоціації психіатрів України* (Harkov), 2, str. 90–98.

20 Хазиев, Ш. Н., 2013, Трегубов Сергей Николаевич, 1866 – 29 июля 1945, *Теория и практика судебной экспертизы* (Moskva), 1, str. 119–121.

21 AS, G-205, 1930, F-V-92

Centralnom (Jugoslovenskom) higijenskom zavodu, ustanovi koja je posebnu pažnju posvećivala eugeničkim istraživanjima.²² Izvesni Georgije Kužinski (ili Kulinski) bio je zaposlen kao „laborant-dnevničar”.²³ Verovatno Živanoviću treba zahvaliti i što je za honorarnog nastavnika Pravnog fakulteta 1941. godine izabran Nikolaj Aleksejev, s obzirom na to da su njih dvojica, kao postdoktorandi, istovremeno boravili na Fon Listovom institutu u Berlinu.²⁴

Od samog početka, važnu ulogu u Institutu je imao domar Leon Bondarenko, takođe ruski emigrant. Prvo je radio honorarno, ali je već posle nekoliko meseci, na Živanovićev zahtev, iz Instituta otpušten jedan asistent-dnevničar (neki Nikolić), a umesto njega sa istom platom zaposlen Bondarenko, kao „služitelj-dnevničar” (kasnije „dnevničar-zvaničnik”). Bondarenko je tada imao 34 godine, a od škole – šest razreda gimnazije.²⁵ Da je u Institutu igrao važnu ulogu, može se zaključiti po tome što su mu, pored redovne plate, vrlo često isplaćivane znatne sume na ime „nagrade” i „prekovremenog rada”. Pojedine sume su isplaćivane, bez navođenja osnova, i izvesnoj Nadeždi Bondarenko. Posebno je neobično što je Institut od Bondarenka u nekoliko mahova kupovao knjige.²⁶

Što se domaćeg kadra tiče, u Institutu su predavanja redovno držali Živanović i, iz krivičnog procesnog prava, B. Marković (a posle Markovićevog penzionisanja, Tihomir Vasiljević). Pored njih, kao asistenti i asistenti-volonteri pojavljuju se uglavnom lekari: psihijatri Dragiša Pavlović i Đorđe (Đuro) Klajn i rendgenolog D. Popović. Kao asistenti-dnevničari bili su zaposleni Radivoje Nikolajević, u biblioteci, i Hans Bauer, u laboratoriji.²⁷

22 Prezime se javlja i kao „Agatov”. On se pominje kao predavač u Institutu 1930. (AS, G-205, 1929/II-1930, F-V) i kao „slobodni predavač” 1938. godine (Kandić, Lj., 2002, str. 437). U nekrologu Živojinu Aleksiću, Momir Milojević pominje i Kriminalistički institut, „čiji je tvorac [...] bio Toma Živanović, ali su ga podigli na zavidnu visinu Rusi Sergije Tregubov, Nikola Krajinski, Maksim Agatov i Georgije Kužinski” – Milojević, M., 2012, Živojin L. Aleksić, *Crimen*, 3, str. 127–129. O Centralnom higijenskom zavodu v. Malović, I., 2008, Eugenika kao ideološki sastojak fašizma u Srbiji 1930-ih godina, *Sociologija*, 1, str. 79–96.

23 Kandić, Lj., 2002, str. 438.

24 Aleksejev se bavio filozofijom prava i jedan je od osnivača evroazijskog pokreta, koji je trebalo da ponudi alternativu zapadnom poretku i koji danas doživljava svojevrsnu renesansu u Rusiji. O Aleksejevu i njegovom boravku u Berlinu v. <http://nn-alexeev.narod.ru/index/0-2>.

25 AS, G-200 – Računovodstvo, 1929, F-I-36 i 1932, F-V-93.

26 Izveštaj Komisije za pregled računa Kriminalističkog instituta od 26.06.1936 – AS, G-205, 1936, F-VII-74. Od Bondarenka su kupljene knjige „Crkveno pravo” i „Odbrani spomenici”.

27 Kandić, Lj., 2002, str. 437–438. V. i AS, G-205, 1929/II-1930, F-V.

PROSTORIJE

Živanović je ulagao mnogo napora i ulazio u mnoge sukobe da bi za Institut izdejtvoavao smeštaj kakav je on smatrao odgovarajućim i nikada nije odustao od ideje da Institut dobije novu, namensku zgradu. U stvari, Institut je uvek imao bolje smeštajne uslove nego Fakultet, koji do 1939. godine nije imao sopstvenu zgradu.²⁸ Institut je od početka bio smešten na dve odvojene lokacije: u iznajmljenom stanu na Topličinom vencu 19 i u Fiziološkom institutu Medicinskog fakulteta, gde je koristio četiri prostorije. Zakupninu za stan, koja nije bila mala, plaćao je Fakultet.

Na Topličinom vencu je Živanović imao svoj kabinet, a tu se nalazila i biblioteka Instituta. Ova biblioteka je bila predmet dugogodišnjeg spora Fakulteta sa Živanovićem. Naime, Živanović je 1929. godine, kada je bio dekan, u nju smestio sve knjige koje su pripadale Fakultetu, a bile su iz oblasti njegovih interesovanja (krivičnih nauka i filozofije prava). Uz to im je dodelio nove, institutske signature. Svi potonji dekani su bezuspešno pokušavali da u fakultetsku biblioteku vrate bar one knjige koje nisu krivičnopravne i da ukinu posebne institutske signature. Poslednji takav pokušaj zbio se u vreme Drugog svetskog rata, a povod mu je bio zahtev nemačkih okupacionih vlasti da se iz svih biblioteka uklone knjige jevrejskih autora i knjige „neprijateljske sadržine”. Živanović je odbio da sarađuje s komisijom koju je Fakultet formirao. Umesto toga, sâm je formirao institutsku komisiju i pristao je da ta komisija institutskim doda i fakultetske signature. Pristao je i da dostavi spisak „zabranjenih” knjiga, ali je odbio da bilo koje knjige vrati Fakultetu i nije pristao da Fakultet nadzire rad njegove komisije, „jer bi to smatrao aktom nepoverenja prema njemu, kao najstarijem nastavniku PF”. Tako su knjige ostale na Topličinom vencu sve do kraja rata. Tek u novembru 1945, novopostavljeni dekan (Jovan Đorđević), izdejtvoavao je prenos knjiga na Fakultet. To se, naglašavano je, moralo učiniti, „jer u prostorije Kriminalističkog instituta u kojima je smeštena biblioteka može da uđe samo profesor Živanović”, a ne i drugi nastavnici Fakulteta.²⁹

U prostorijama na Medicinskom fakultetu nalazile su se četiri laboratorije: jedna „velika”, za kriminalnu tehniku i kriminalnu fiziologiju i psihologiju, i tri manje: za kriminalnu hemiju, za mikrofotografiju i rendgenologiju i za psihotehniku.³⁰ Oko tih prostorija je Živanović godinama

28 „U pogledu smeštaja Institut je imao veliku prednost u odnosu na Fakultet” – Kandić, Lj., 2002, str. 440.

29 Kandić, Lj., 2006, *Istorija Pravnog fakulteta u Beogradu, 1941–1945*, knjiga III, Beograd, Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, str. 149–150.

30 Kandić, Lj., 2002, str. 440.

vodio rovovski rat sa Medicinskim fakultetom, koji je, zbog nedostatka učionica, povremeno bivao prinuđen da nastavu održava u hodnicima. U jednom trenutku, Živanović se pismeno obavezao da jednu prostoriju vrati Medicinskom fakultetu, ali je, posle dužeg otezanja, odbio da to učini.³¹

A kada je završena nova zgrada Pravnog fakulteta, Živanović je odbio da preseli Institut u prostorije koje su mu bile namenjene. Navodeći da nije bio konsultovan prilikom projektovanja, tvrdio je da su prostorije namenjene Institutu neuslovne i zahtevao da se taj deo zgrade rekonstruiše.³² Tražio je da Institut zauzme *sve* prostorije u suterenu iz Hartvigove (danas: Beogradske) ulice, kao i „tri mračne sobe (ostave) ispod glavnog ulaza”, a da se u postojećim prostorijama izvedu opsežni dodatni radovi, za šta je tražio (ali nije dobio) kredit od 100.000 dinara.³³ Na kraju je preseljenje Instituta obavljeno prinudno, tek u januaru 1940. godine. O Živanovićevoj fanatičnoj upornosti u ovoj stvari govori očajničko pismo koje mu je pred iseljenje uputio rektor: „Dostavio sam vam odluku Univerzitetske komisije o iseljenju KI. Umolio sam vas da se iseljenje završi do kraja decembra prošle godine. Za iseljenje stavio sam Vam i materijalna i druga sredstva na raspoloženje. Do danas nisam dobio nikakav izveštaj da se na iseljenju ma što radilo. [Zbog toga se] nalazim u veoma teškom i delikatnom položaju i prema Univerzitetskoj upravi i prema Vama. Ma kako teška srca i uz najveće lične neprijatnosti [ako ne budete saradivali], ja ću to ipak morati uraditi. [...] Stručni personal, radnu snagu i prevozna sredstva staviću Vam sutra na raspoloženje čim mi se budete telefonski obratili”. Živanović se nije odazvao, pa je preseljenje izvršeno komisijski, a oprema smeštena u suteran ispod glavnog stepeništa nove zgrade Fakulteta.³⁴

Sličnu upornost je Živanović ispoljio i kada je od njega traženo da se Institut iseli iz stana na Topličinom vencu. Opet je odugovlačio, a kada je rektor doneo odluku da ugovor o zakupu prestaje da važi od 1. novembra 1940, Živanović je tražio još jedno odlaganje. Kao razlog je naveo to što na Topličinom vencu kao poseban odsek Instituta radi Kriminalistička klinika, u koju dolaze bivši osuđenici da prime pomoć od Društva za zaštitu oslobođenih osuđenika i maloletnika, ali i da budu „snimljeni” i „naučno

31 Odluku o odbijanju iseljenja Živanović je doneo posle „konferencije” sa Krajinskim i Tregubovom, na kojoj je zaključeno da bi preseljenje „imalo za posledicu upropašćavanje dva skupocena aparata (Rentgen i veliki reprodukcioni fotografski aparat)”; odluci je bilo priloženo i stručno mišljenje Krajinskog i Tregubova, po kome je Institut „moderna i naučna ustanova”, „skupoceni i vešto organizovani institut, koji bi mogao da služi na čast PF” i koji „mora da se čuva u redu” – AS, G-200, 1935, F-IV-6. Za održavanje nastave u hodnicima v. AS, G-200, 1938, F-V-46.

32 Kandić, 2002, str. 440–441.

33 AS, G-200, 1939, F-V-25.

34 AS, G-200, 1940, F-V-131.

ispitani”. Kao nevladina organizacija, Društvo ne bi moglo da funkcioniše u „državnoj zgradi, kao što je nov Pravni fakultet” (u kojoj Institut ionako nema dovoljno prostorija), jer se osuđenici ne bi usuđivali da u nju dolaze (!), pa bi i „naučno ispitivanje” osuđenikâ moralo da bude obustavljeno. U novembru 1940. godine, Uprava Univerziteta je odlučila da se prvo utvrdi koliko osuđenika posećuje Topličin venac i da se obavi još jedan razgovor sa Živanovićem, pa da se tek onda donese konačna odluka o iseljenju.³⁵ U decembru je Živanović ponovo zahtevao da se zakupnina redovno plaća i da se Institut ne iseljava.³⁶ Kako je ubrzo izbio rat, na iseljenje se zaboravilo i Institut je ostao gde je i bio.

ISTRAŽIVANJA

Kriminalistički institut je raspolagao znatnim sredstvima i opremom (za koju je uvek naglašavano da je „skupocena”), zapošljavao je dovoljno naučnih i drugih radnika i imao je bolje uslove za rad nego većina tadašnjih naučnih ustanova. U literaturi se sreću tvrdnje da je Institut „imao značajnu ulogu [...] za razvoj nauke krivičnog prava”³⁷ i da su se u njemu „okupljali i radili mladi privrženici nauke o kriminalitetu, a [Živanović] ih je vodio majstorskom rukom velikog humaniste i naučnika”.³⁸ Međutim, za više od deset godina rada (za koji je uvek isticano da je „intenzivan”), Institut nije objavio nijedan rezultat svojih istraživanja. Još je zagonetnije to što, uz samo jedan izuzetak, nijedan institutski naučnik ni u jednom objavljenom radu nije koristio, pa čak ni pominjao te rezultate.

Sâm Živanović je od osnivanja Instituta do svoje smrti objavio preko 100 bibliografskih jedinica, ali se rad Instituta pominje samo u jednoj od njih, a i to je bila kratka izjava za dnevne novine.³⁹ Štaviše, dva istraživačka projekta na kojima je Živanović radio pre Drugog svetskog rata organizovana su pod okriljem dveju drugih ustanova, a ne Instituta. Prvi projekat je bilo, po Živanovićevim rečima, „naučno ispitivanje oslobođenih osuđenika u smislu Međunarodnog formulara za to”. Reč je o upitniku Međunarodne penitencijarne komisije (*Commission internationale pénale et pénitentiaire*), sa sedištem u Bernu, čiji je član bila i Jugoslavija. Upitnik je sadržao pitanja o biološkim osobinama i životnim iskustvima osuđeni-

35 AS, G-200, 1940, F-V-3.

36 AS, G-200, 1941, F-III-80.

37 Kandić, Lj., 2002, str. 424.

38 Dimitrijević, D., Naš učitelj Toma Živanović, u: Nedeljković, D. (ur.), 1973, *Spomenica posvećena preminulom akademiku Tomi Živanoviću*, Beograd, SANU, str. 9.

39 *Pravda*, 08.04.1932, str. 5. Ova izjava je uneta kao zasebna jedinica u Bibliografiju štampanih radova akademika Tome Živanovića, objavljenu u: Nedeljković, D. (ur.), 1973, str. 42–66.

kâ: „Metod je uzimanje odgovora na razna fizio-psihološka i hereditarno-sociološka pitanja i fotografisanje u ateljeu”.⁴⁰ U Jugoslaviji, podatke je prikupljalo Društvo za zaštitu oslobođenih osuđenika i maloletnika, čiji je *spiritus movens* bio Živanović, i to u prostorijama Instituta („Kriminalistička klinika”). Drugi projekat su činila Živanovićeva „istraživanja u oblasti Kriminalne etnologije”, o kojima je on podnosio izveštaje Akademiji nauka.⁴¹ Nikakvi rezultati ovih istraživanja nisu objavljeni.

Tregubov je 1930. godine objavio udžbenik kriminalistike – u stvari, to su bila predavanja koja je držao na Institutu prethodne školske godine. U toj knjižici od nepunih 50 strana ne pominju se nikakva institutska istraživanja.⁴² Isto važi i za obimniji udžbenik koji je objavio 1935. godine u koautorstvu sa A. Andonovićem, tadašnjim šefom Tehničke policije – svi primeri i rezultati kriminalističkih istraživanja preuzeti su iz inostrane literature i prakse.⁴³

Što se tiče Krajinskog, on je u Institutu vršio eksperimente iz elektro-fiziologije i objavio je nekoliko radova iz te oblasti. Pritom je naglašavao da su u pitanju radovi „Iz laboratorijuma za eksperimentalnu psihologiju i psihijatriju Kriminalističkog instituta Pravnog fakulteta u Beogradu (Upravnik Instituta prof. dr Toma Živanović)”.⁴⁴ Bez ulaženja u njihovu naučnu vrednost, treba ukazati da ti radovi, ma koliko bili značajni za eksperimentalnu psihologiju, nemaju neposrednu vezu s kriminologijom ili kriminalistikom. Pored ovoga, Krajinski je izradio udžbenik kriminalne psihologije, koji je objavljen kao prvo (i, koliko znamo, jedino) izdanje Instituta, ali se u njemu Institut pominje samo usput.⁴⁵ Takva istraživanja se ne pominju ni u drugim objavljenim delima Krajinskog.⁴⁶

40 AS, G-205, 1939, F-XIV-20408 i G-200, 1940, F-V-3.

41 [Izveštaji] Srpskoj kraljevskoj akademiji, *Godišnjak Srpske kraljevske akademije*, 49: 353–355 (1939) i 50: 256–258 (1940).

42 Tregubov, S., 1930, *Kriminalna tehnika*, Beograd, Štamparija Skerlić.

43 Tregubov, S. i Andonović, J., 1935, *Kriminalna tehnika: naučno-tehničko istraživanje krivičnih dela*, Beograd, Štamparija Dom.

44 To je naslov članka: Krainski, N., 1937, Teorija pamćenja i fantazije, Ljubljana, Jugoslovenska tiskarna (separat iz *Spomenice Dolencu, Kreku, Kušēju i Škrelju o šesetogodišnjici njihova života*). V. i: Krainski, N., 193? (procenjena godina izdanja), *Teorija nervnog procesa i novi nazori o funkciji čula*, Zemun, Štamparija Doma slepih kralja Aleksandra I Ujedinitelja (separat).

45 Krainski, N., 1934, *Kriminalna psihologija*, Beograd, Kriminalistički institut Pravnog fakulteta beogradskog Univerziteta (Upravnik pr. dr. Toma Živanović). Kao dodatak udžbeniku preštampani su i raniji članci Krajinskog: „Poročni i kriminalni nagoni”, „Razdražljivost, afekat i strast” i „Posrnuti ljudi”. Govoreći (str. 122) o „metodama instrumentalnog istraživanja psihičkih procesa”, Krajinski dodaje: „[u] psihološkom odeljenju Kriminalističkog instituta [...] imamo većinu modernih aparata”.

46 Krainski, N., 1939a, *Psihologija kolektiva*, Beograd, Izdanje nastavnika Pravnog fakulteta; Krajinski, 1939b, *Defektna i abnormalna deca i omladina*, Zemun, Štamparija Doma slepih kralja Aleksandra I Ujedinitelja.

Ni drugi saradnici nisu pominjali nikakva istraživanja Instituta u svojim objavljenim radovima. To svakako važi za procesualiste B. Markovića i T. Vasiljevića. Agapov i Kužinski, koliko znamo, nisu objavili ništa. Ne znamo da li su psihijatar Dragiša Pavlović i rendgenolog D. Popović obavljali istraživanja u Institutu niti su nam poznati eventualni objavljeni rezultati tih istraživanja.⁴⁷ Đorđe Klajn je građu za svoje radove uzimao iz psihijatrijske prakse a ne iz eventualnih istraživanja u Institutu.⁴⁸

Ovako skromni naučni rezultati su u upadljivom neskladu sa sredstvima kojima je Institut raspolagao. To se jednim delom može objasniti time što njegova pretežna delatnost nije bila istraživačka nego edukativna, pri čemu su prioritet imali dvosemestralni kursevi za kriminalističku i forenzičku obuku policijskog i pravosudnog osoblja. Efekte te obuke je teško proceniti, jer nema objavljenih podataka o broju obučenog osoblja niti o eventualnim drugim poslovima koje je Institut obavljao za potrebe državnih organa.⁴⁹

Eksperimentalni rad u onim brojnim laboratorijama Instituta se svodio uglavnom na demonstriranje i uvežbavanje pojedinih kriminalističkih tehnika. To se, bar delimično, vidi i po opremi koju je Institut pribavljao.⁵⁰ Bilo je tu mnogo fotografskog pribora („aparatus za mikro-fotografiju”, razni fotometri i sl.), kakav se koristi za ekspertizu tragova krivičnih dela, ali i fotoaparata i filmskih kamera za snimanje ljudi i događaja, uključujući pojedine institutske eksperimente. Tregubov i Krajinski su bili strasni fotoamateri i kao takvi su ostali zabeleženi u istoriji jugoslovenske fotografije.⁵¹ U Institutu je snimljen najmanje jedan amaterski film (v. niže).

Institut je raspolagao nekim daktiloskopskim i antropometrijskim aparatima za registrovanje i identifikaciju izvršilaca krivičnih dela. Antropometrija se često spominje u raznim izveštajima o radu Instituta, iako su svi njegovi vodeći naučnici bili svesni da je ona potpuno preva-

47 Pavlović je objavio omalenu brošuru o vitaminima (Pavlović, D., 1940, *Vitamini: osobine, indikacije, izvori, preparati*, Kruševac, b.i.), ali ona nema nikakve veze s radom Instituta.

48 Klajn, Đ., b.g., *O psihologiji ubice u vezi sa pitanjem smrtne kazne kao mere zastrašivanja* (separat, b.i.); Klajn, Đ., 1940, *Ubica Dušan Ninković: psihološka studija, Pravna misao*, str. 385–408.

49 Up. Kandić, 2002, str. 441, nap. 128. Do tih podataka bi se možda moglo doći istraživanjem arhivske građe ministarstava unutrašnjih dela i pravde u Arhivu Jugoslavije.

50 Za delimičan spisak v. AS, G-200, 1937, F-VI-69.

51 „Mnogi od [izbeglica iz Rusije] bili su dobri poznavaoци fotografije, pa je time ova delatnost dobila novi kvalitet. Zapamćeni su [...] profesori Sergej Tregubov i Nikolaj Krajinski, koji su znatno unapredili metode medicinskog ispitivanja zločina pomoću fotografije – Malić, G., 2002, *Istorija fotografije: ruski fotografi u Jugoslaviji, Refoto* (Beograd), 14, str. 56–57.

ziđena.⁵² Već smo spomenuli istraživanja Krajinskog iz eksperimentalne psihologije; za njih su korišćeni instrumenti sa danas već zaboravljenim nazivima: sfigmograf i kimograf (rani aparati za merenje krvnog pritiska), tahistoskop (projektor za merenje brzine prepoznavanja i pamćenja), razni koncentracioni aparati i još mnogi drugi. U nepreciznim novinarskim interpretacijama, ti nazivi su poprimali egzotične i misteriozne prizvuke: izveštavajući o početku rada Instituta, *Politika* je donela fotografije Živanovića i Krajinskog pored „spektroskopa za analizu mozga”, „kimogramofikona” [sic!] i „aparata za merenje prisebnosti šofera u raznim slučajevima prilikom vožnje”.⁵³

Značajnu stavku u troškovima Instituta činio je potrošni materijal. Nabavljane su velike količine fotografskog i hemijskog laboratorijskog materijala, ali i mnogo formalina i špiritusa.⁵⁴ Špiritusi i formalin su korišćeni za konzerviranje anatomskih preparata. U Institutu su, bar prema izveštajima o njegovom radu, postojale zbirke: „normalnih i patoloških mozгова”, „hormona i hemijskih sastavnih delova nervnog sistema”, „fotografija kriminalnih tipova” i „seksualnih perverzija”.⁵⁵ Zbirke su bile namenjene budućem Kriminalnom muzeju, koji nikada nije osnovan. Neki eksponati su propali (zbog nedostatka špiritusa) još dok je Institut radio punom parom, a do danas od svega toga nije sačuvano ništa. Jedino se u ličnoj zaostavštini Tome Živanovića (sada u Zavičajnom muzeju Paraćin) našlo pet-šest zatvorskih fotografija osuđenikâ, malog formata.

U čemu se još sastojao naučni rad Instituta? Prema štutom izveštaju, u školskoj 1930/31. godini „izvršena su dva važna opita (s fotografskim snimanjem), jedan iz kriminalne hipnoze a drugi iz kriminalne telepatije”.⁵⁶ Za pretpostaviti je da je prvi eksperiment trebalo da pokaže da li je moguće navesti hipnotisanog subjekta da izvrši krivično delo. Teorije o „kriminalnom hipnotizmu” bile su raširene među evropskim kriminalistima i psihijatrima krajem 19. i početkom 20. veka, ali su 1930. godine, kada je ovaj eksperiment vršen, bile anahrone.⁵⁷ Što se tiče kriminalne telepatije,

52 Živanović: „Metod antropometrijski [...] je danas više od istorijskog značaja” (Živanović, T., Predgovor u: Tregubov, S. i Andonović, A., 1935, str. vii). Tregubov: „Uostalom, posle poznatog rada d-ra Geringa antropometrija je izgubila svako poverenje (isto, 42). Krajinski: „U poslednje vreme antropometrija je znatno izgubila svoju vrednost” (Krajinski, N., 1934, str. 84).

53 *Politika*, 03.08.1929, str. 4. Fotografija uz „spektroskop za analizu mozga” pokazuje da se radilo o spektrografu, spravi koja se u kriminalistici koristi za analizu sastava različitih materija (i, naravno, nema nikakve veze s mozgom).

54 AS, G-200, 1937, F-VI-69.

55 Kandić, 2002, str. 439.

56 Izveštaj o radu Instituta za školsku 1930/31. godinu – AS, G-205, 1929/II-1930, F-V.

57 V. npr.: Bogousslavsky, J. i dr., 2009, *Crime, Hysteria and Belle Époque Hypnotism, European Neurology*, str. 193–199. Isto važi za primenu hipnoze u krivičnoj istrazi radi uticanja na okrivljenog i svedoke.

tj. korišćenja medijuma-vidovnjaka za otkrivanje krivičnih dela i njihovih izvršilaca, ona je postala popularna u nemačkoj policiji 1920-ih godina (kao jedan vid otpora konzervativnih policajaca uvođenju modernih kriminalističkih tehnika), ali su i tada ozbiljni naučnici osporavali njenu racionalnost i efikasnost.⁵⁸ U svakom slučaju, rezultati ovih dvaju „važnih” eksperimenata, koliko smo mogli da utvrdimo, nikada nisu objavljeni i nije jasno šta se htelo postići njihovim izvođenjem.

Eksperimenti s hipnozom i telepatijom, komplikovani električni i drugi aparati, tegle s „patološkim mozgovima” u špiritusu, „zbirka seksualnih perverzija” – sve je to moralo davati Institutu jednu bezmalo mističnu, okultnu auru. Kao da su takav efekat i želeli, saradnici Instituta su jednom prilikom pozirali fotografu oko stola na kome se nalazila mrtvačka lobanja. (Slika 1)

Slika 1. Saradnici Instituta.

U čelu stola sede, s leva na desno: Tregubov, Živanović, Krajinski i N.N.

Iako ne spada u eksperimente, treba pomenuti i plan Instituta da filmski snimi izvršenje smrtne kazne, mada ne znamo da li je za to ishodovana dozvola vlasti i da li je film snimljen.

58 Up. Wolfram, H., 2009, Crime, clairvoyance and the Weimar police, *Journal of Contemporary History*, 4, pp. 581–601.

„NAUČNI PREGLED” JEDNOG ROĐENOG ZLOČINCA

Neobičnu epizodu u radu Instituta predstavlja javni „naučni pregled” jednog ubice, u aprilu 1932. godine.⁵⁹ O svrsi i rezultatima ovog pregleda nema traga u naučnoj literaturi, ali su dnevne novine o njemu pisale vrlo opširno. Prethodnog meseca, na Dorćolu je silovana i ubijena osmogodišnja devojčica. Taj zločin je u Beogradu i celoj zemlji izazvao burne reakcije javnosti i doveo do moralne panike. Ubica je bio stolarski radnik Andreja Hincman, po narodnosti Nemač, poznat kao dobar majstor, ali alkoholičar-dipsoman; na suđenju su ga svedoci hvalili zbog dobrog karaktera, ali su mu zamerali što pije čak i „špiritusa sa politurom”.⁶⁰

Tokom istrage, Živanović je „zatražio od Okružnog suda da mu stavi na raspoloženje Andriju Hincmana, kako bi mogao da izvrši nad njim detaljan pregled u Kriminalističkom institutu”. Javni, „naučni, biološko-psihološki” pregled Hincmana je obavljen u prostorijama Instituta na Medicinskom fakultetu.⁶¹ Komisiju su sačinjavali Živanović, Krajinski, Tregubov i dvojica lekara, a pregledu su prisustvovali novinari, pravnici i studenti. Hincman je fotografisan, prvo u odelu a zatim, kada su „prisutne dame za trenutak udaljene”, nag. Ceo tročasovni pregled je sniman fotoaparatom i filmskom kamerom. Go kao od majke rođen, Hincman je posađen na stolicu i uzeti su mu antropometrijski podaci, tj. izmereni su mu pojedini delovi tela i na njemu su tražene „morfološke anomalije” koje karakterišu Lombrozovog rođenog zločinca. Uočeno je da na levoj ruci ima tetovažu. Hincman je „pokorno slušao [...] glasne komentare gospode profesora (koji po njega nisu bili nimalo prijatni)”. Tražio je da pije, pa su članovi komisije „da bi omogućili uspešan pregled i posmatrali ubicu u svima prilikama [...] dozvolili da mu se da nekoliko čašica rakije”.

Pošto se obukao, Hincman je odgovarao na pitanja članova komisije. Upozoren je: „Lepo da odgovarate na pitanja. Pitaćemo vas naučno” (Živanović) i: „Pravo da odgovaraš na pitanja” (Krajinski). I pitanja i odgovori su bili očekivani, skoro banalni: „Da li je neko od vaših rođaka bio osuđivan?” (odgovor: „Šta ja znam, moj otac nije”); „Šta mislite, da li je pošteno krasti?” („Uzeti tuđu stvar nije pošteno”); „Kada ste počeli polne veze sa ženama?” („U dvadesetoj, dvadesetdrujoj godini”); „Da li ste imali naklonost prema deci?” („Nisam”); „Da li ste ikada izvršili nasilje nad ne-

59 Up. Janković, I., 2012, *Na belom hlebu: smrtna kazna u Srbiji 1804–2002*, Beograd, Službeni glasnik i Clio, str. 397–398.

60 *Politika*, 17.12.1932, str. 5.

61 Opširne reportaže o pregledu objavili su: *Vreme*, 08.04.1932, str. 5; *Politika*, 08.04.1932, str. 7 i *Pravda*, 08.04.1932, str. 5. Ako nije drukčije označeno, citati u ovom odeljku uzeti su iz tih reportaža.

kom ženom ili odraslom devojkom?” („Nikada”); „Osećate li zadovoljstvo da mučite žene?” („To ne, nisam takav čovek”).

Čim je pregled završen, komisija je saopštila svoj nalaz: Hincman je „rođeni zločinac, specijalno za seksualne zločine, silovanja i sadizam”. Svoj zaključak komisija temelji na tome što, iako nema sve telesne anomalije karakteristične za rođenog zločinca („čelo mu nije nisko i usko”), Hincman ipak ima neke od njih: „nema jake vilice, ali su mu jagodice jako ispupčene”; „lice nije asimetrično, ali je deo lica od ivice brade srazmerno vrlo mali”; „nije kosmat”, ali mu je „nos tanak, šiljat i vrlo čudne forme”. Pored toga, Hincman ima i nekoliko karakteristika „specijalnog tipa seksualnog zločinca: sitan, plavo-smeđ, slabunjavog izgleda, srazmerno mali kapacitet lobanje”.

Kao odlika rođenog zločinca Hincmanu je uzeta i „sklonost ka tetoviranju”. Živanović je objasnio novinarima da je „ta operacija skopčana sa velikim fizičkim bolovima, što je znak neosetljivosti na fizičke bolove i odsustva osećanja sažaljenja”. U stvari, Hincman je imao samo jednu tetovažu („lenger i još jedan znak”) na levoj ruci, a objasnio je komisiji da je ona nastala kada je bio vojnik u Prvom svetskom ratu. Iako je Lombrozo svojevremeno zaista tvrdio da tetoviranje dokazuje odsustvo empatije i osećanja za bol kod rođenog kriminalca, to mišljenje je u kriminologiji 1930-ih godina bilo u potpunosti odbačeno.⁶² Uopšte, Lombrozova teorija o rođenom zločincu je, bar u obliku u kome ju je koristila „naučna komisija” pri pregledu Hincmana, odavno bila napuštena i opstajala je samo kod nemačkih kriminalnih biologa, pa i to u bitno izmenjenoj formi.⁶³

Pored Lombrozove, Živanović se pri pregledu oslanjao i na sopstvenu „relalističko-psihološku” teoriju, po kojoj je „neposredni činilac kriminaliteta” – „kriminalno psihičko stanje”, koje on naziva još i „krivičnom dušom”.⁶⁴ U svom uvodnom izlaganju o ciljevima pregleda Hincmana, on je naglasio: „Od osobitog je značaja za mene i posebice izraz očiju. Ovo sve zbog tesne veze između telesnog sastava i morfologije zločinačkih dispozicija, koju po meni prvenstveno daje izraz očiju”. Inače, u svojim objavljenim delima, Živanović ne pominje krivčeve oči i njihov izraz kao pokazatelj krivične duše, odnosno kriminalnog psihičkog stanja. Ni iz

62 Up. Caplan, J., One of the strangest relics of a former state: Tattoos and the discourses of criminality in Europe, 1880–1920, u: Becker, P., Wetzell, R. (eds.), 2006, *Criminals and their scientists: The history of criminology in international perspective*, Cambridge, Cambridge University Press, pp. 337–361.

63 Up. Wetzell, R., *Criminology in Weimar and Nazi Germany*, u: Becker, P., Wetzell, R. (eds.), 2006, pp. 401–423.

64 Živanović, T., 1937, *Osnovi krivičnog prava Kraljevine Jugoslavije. Opšti deo. II*, Beograd, Štamparija Gundulić, str. 209–215 i 246–252.

izveštaja o pregledu se ne saznaje ništa o Hincmanovom pogledu, ali je, sudeći po zaključku komisije, on morao biti baš onakav kakav Živanovićeva teorija predviđa kod rođenog zločinca. Časkajući s novinarima posle pregleda, Živanović je još kazao da „Hincman kao rođeni zločinac zaslužuje žaljenje, i on ga kao takvog i žali”.

Ako je suditi po novinskim izveštajima – a oni su jedino svedočanstvo o „naučnom pregledu” A. Hincmana – taj pregled je bio amaterski (u lošem smislu), a nalaz „naučne komisije” neubedljiv. S druge strane, ceo događaj i prateći publicitet su mogli imati vrlo rđave posledice po Hincmana. U praksi jugoslovenskih sudova i ministarstva pravde (kada je ono odlučivalo o zahtevima za pomilovanje) iz tog perioda, krivci za koje se verovalo da su „rođeni zločinci” po pravilu su osuđivani na smrt, odnosno nisu dobijali pomilovanje.⁶⁵ I zaista, prvostepeni sud je osudio Hincmana na smrt.⁶⁶ Takva odluka je, bar jednim delom, mogla biti motivisana saznanjem sudijâ da su vodeći krivičnopravni autoriteti u zemlji Hincmana proglasili rođenim zločincem.

Međutim, Kasacioni sud je tu presudu ukinuo iz formalnih razloga, a na ponovljenom suđenju je obavljeno pravo, profesionalno, psihijatrijsko veštačenje. Veštaci su našli da je Hincman običan dipsoman (a ne rođeni zločinac), čija je uračunljivost *tempore criminis* bila bitno smanjena, pa je on osuđen na doživotnu robiju.⁶⁷

Ishod psihijatrijskog veštačenja nije uzdrmao naučnike iz Kriminalističkog instituta. Naprotiv, oni su se i dalje ponosili što su na Dorćolu otkrili i dijagnostikovali jednog rođenog zločinca. Pet godine kasnije, o tom događaju je snimljen i „prvi kriminalni film iz našeg života”. „Ideju za izradu filma dao je laborant g. Kužinski kada je filmovao izvesne scene sa pregleda ubice Hincmana. On je napisao čitav mali scenario. Fabula je vrlo zanimljiva i odgovara u potpunosti događaju koji se odigrao pre pet godina. Juče je, u intimnom krugu u laboratoriji, izvršeno prvo prikazivanje na platnu. Ovaj naš prvi naučno-kriminalni film vrlo je dobro tehnički obrađen. U isto vreme on predstavlja jedno odlično sredstvo za naučno vaspitanje naše pravničke omladine.”⁶⁸ Institutsko sećanje na Hincmana su čuvale i njegove fotografije „u raznim pozama”, koje su visile na zidovima Instituta, pored drugih „Lombrozovih tipova”.⁶⁹ Ni film ni fotografije nisu sačuvani.

65 Janković, I., 2012, str. 379.

66 *Pravda*, 17.09.1932, str. 6.

67 *Vreme*, 27.01.1933, str. 7.

68 *Vreme*, 27.02.1937, str. 10.

69 *Politika*, 01.02.1937, str. 8.

INSTITUT POD OKUPACIJOM I POSLE NJE

Tokom okupacije, Beogradski univerzitet funkcionisano je na osnovu dveju uredbi o univerzitetu koje je donela vlada M. Nedića: Osnovne, od 16. oktobra 1941, i Opšte, od 16. februara 1942. godine. U skladu s ovom drugom, Pravni fakultet je u junu 1942. godine raspisao konkurs na koji su morali da se prijave svi nastavnici ako žele da ostanu na Fakultetu. Konačnu odluku o izboru kandidata imao je da donese ministar prosvete, na osnovu predlogâ Saveta Fakulteta i Senata Univerziteta. Savet je jednoglasno predložio da Živanović bude izabran, Senat se s ovim saglasio, mada uz rezervu zbog njegove „nastavničke nedovoljnosti”, ali je ministar odbio da potvrdi taj izbor. Živanović je ostao „na raspoloženju” do decembra 1942, kada je penzionisan.⁷⁰

Živanović je odlukom dekana i formalno razrešen dužnosti profesora i upravnika Instituta 11. januara 1943, na osnovu zapisnika o primopredaji. Za novog upravnika i „rukovaoca instituta” postavljen je psihijatar Dušan Jevtić, docent Pravnog fakulteta na raspolaganju.⁷¹

Neposredno pred penzionisanje, Živanović je izvestio dekana da je Institut u stanju da, prema potrebi, nastavi rad sa studentima, osim u Laboratoriji za kriminalnu psihijatriju i tehniku, koja se nalazi u novoj zgradi Fakulteta.⁷² Međutim, nema traga nikakvim aktivnostima Instituta tokom okupacije, kada je on postojao samo na papiru. Što se imovine tiče, laboratorijska oprema i drugi inventar koji se prvobitno nalazio u prostorijama na Medicinskom fakultetu preneti su u novu zgradu PF neposredno pred rat i najverovatnije su tokom rata uništeni i razgrubljeni. Naime, tokom rata Pravni fakultet nije mogao da koristi svoju novu zgradu. U aprilskom bombardovanju 1941. godine, zgrada je oštećena (izgoreo je jedan deo krova). Zatim je rekvirirana za potrebe nemačke vojske i korišćena kao kasarna, što nije doprinelo očuvanju inventara. Po oslobođenju Beograda, oktobra 1944, u zgradu se uselila partizanska vojska, koja je uništila ono što je bilo preostalo.⁷³ Do 2006. ili 2007. godine, u prostoriji 158 nalazila se drvena antropometrijska oprema (po Bertiljonovom sistemu), ali je i ona nestala prilikom adaptacije te prostorije u slušaonicu.⁷⁴

Nije jasno šta se dogodilo s onim delom imovine Instituta koja je bila smeštena na Topličinom vencu. Jedino se zna da su, 1945. godine, knjige iz

70 Kandić, 2006, str. 277–278. Odluka predsednika vlade, M. Nedića, o penzionisanju Živanovića i osam drugih nastavnika nalazi se u arhivi Pravnog fakulteta.

71 Odluka od 11.01.1943. nalazi se u arhivi Pravnog fakulteta Univerziteta u Beogradu (Arhiva PF).

72 Kandić, 2006, str. 148.

73 Kandić, 2006, str. 165–168.

74 Pismo Milana Škulića autoru od 15.02.2016.

institutske prenete u fakultetsku biblioteku. Međutim, na Topličinom vencu je bilo još institutske imovine, a tamo su se morali nalaziti i arhiva ustanove, kao i izveštaji o izvršenim eksperimentima i istraživanjima, ukoliko su uopšte sačinjavani. Najzad, tamo su se morale nalaziti i pojedine zbirke namenjene kriminalnom muzeju („delovi nervnog sistema”, „fotografije kriminalnih tipova”, „seksualne perverzije”), kao i fotografije i filmovi o radu Instituta.

Kriminalistički institut Pravnog fakulteta je, pod istim imenom, nastavio da postoji i posle rata, ali njegova dalja sudbina nije predmet ovog priloga. Jedino vredi spomenuti prvi program budućeg rada, koji su novembra 1945. godine sačinili nastavnici sa katedre za krivično pravo, Mihailo Aćimović, Dušan Jevtić i Janko Tahović. Prema njima, Institut bi nastavio da radi „uglavnom” po postojećem statutu i obučavao bi kadar „za potrebe organa za zaštitu naroda i narodne milicije”. Slušaoci bi se upisivali na kurseve „bez obzira na školsku spremu”, a po potrebi službe.⁷⁵

Što se Tome Živanovića tiče, on nikada nije odustao od ideje o „svom” kriminalističkom institutu. Posle rata, on nije vraćen na Fakultet nego je penzionisan,⁷⁶ ali je ostao aktivan u Akademiji nauka. Ne obazirući se na to što je stari institut i dalje postojao, mada pod novom upravom, predložio je da se pri Akademiji osnuje jedan nov kriminalistički institut. Za taj plan je dobio podršku Akademije, ali ne i državnih vlasti, od kojih je zavisilo finansiranje takvog projekta. Živanović ipak nije gubio nadu, pa je 1950. godine jednim ljutitim dopisom, mada uzaludno, pitao Ministarstvo za nauku i kulturu Narodne Republike Srbije: „Zašto, protivno gledištu SAN-a, još nije osnovan Kriminalistički institut pri Akademiji?”⁷⁷

Jedan od razloga za uzdržanost ministarstva prema Živanovićevom projektu bila je loša reputacija koju je predratni Institut („zloglasni”) uživao kod komunističke vlasti. O tome saznajemo iz feljtona objavljenog u *Politici ekspres* 1976. godine, čiji je autor bio jedan kontraobaveštajni oficir JNA.⁷⁸ Tu se ruska emigracija u Jugoslaviji između dva rata prikazuje kao zmijsko gnezdo špijuna, sabotera i, uopšte, narodnih neprijatelja, sve u skladu s jednim člankom Josipa Broza iz 1941. godine (!). Autor svrstava Tregubova i Krajinskog među „najreakcionarnije profesore beogradskog Pravnog fakulteta”, protiv kojih su studenti štrajkovali, tražeći njihovo otpuštanje. Ali, umesto da budu otpušteni, Tregubov i Krajinski su „zajedno

75 „Program za rad u Kriminalističkom institutu” od 18.11.1845 – Arhiva PF.

76 Status penzionera stekao je 06.11.1945 – Uverenje Ministarstva prosvete od 17.01.1946, Zavičajni muzej Paraćin.

77 Pismo Živanovića Ministarstvu od 12.12.1950, Zavičajni muzej Paraćin.

78 Lozo, S., 1976, Od dvočlavo orla do kukastog krsta: ruska beloemigracija u Jugoslaviji, *Politika ekspres*, 19. januar – 20. februar 1976. V. i: Doder, M. i Lozo, S., 1976, Tajno oružje Gestapoa: ukrajinski nacionalisti u službi tuđina, *Politika ekspres*, 06–21. septembar 1976.

sa dr Tomom Živanovićem osnovali zloglasni kriminalistički institut i na kraju sva trojica su se stavili u službu okupatora”.

Optužba za kolaboraciju nije bila osnovana nego je plod kontraobaveštajne mašte. Tačno je da je Državna komisija za ratne zločine 1945. godine tražila da Krajinski bude priveden i saslušan,⁷⁹ ali je on tada već bio u logoru za repatrijaciju u Nemačkoj, a 1946. godine je primio sovjetsko državljanstvo i nastanio se u Sovjetskom Savezu.⁸⁰ Što se tiče Živanovića, on jeste bio potpisao Apel srpskom narodu i Izjavu lojalnosti Nedićevoj vladi, kao što su učinili i brojni drugi nastavnici Univerziteta, ali inače nema ni nagoveštaja o bilo kakvoj njegovoj kolaboraciji. Naprotiv, u novembru 1941. je bio uhapšen i držan u logoru na Banjici,⁸¹ a 1943. je prinudno penzionisan.

ZAKLJUČAK

Iako osnovan s velikim ambicijama i materijalno dobro obezbeđen, Kriminalistički institut nije ostavio vidljivog traga u krivičnopravnoj, kriminološkoj i kriminalističkoj literaturi. Njegov doprinos obrazovanju i stručnom usavršavanju policijskog i pravosudnog kadra je možda bio značajniji, ali još uvek nije istraženo koliki je on bio i u čemu se tačno sastojao. U teorijskom pogledu, naučni rad u Institutu zasnivao se na tada već anahronim idejama o kriminalitetu kao simptomu atavizma (Lombrozov „rođeni zločinac”) i na biološkim objašnjenjima kriminaliteta, tada preovlađujućim u nemačkoj kriminologiji. Živanovićeva „realističko-psihološka” teorija, koja kao „neposredni činilac kriminaliteta” postulira „kriminalno psihičko stanje” (ili: „krivičnu dušu”), nikada nije bila operacionalizovana niti empirijski proveravana. Jedina u literaturi saopštena empirijska istraživanja svodila su se na eksperimente iz psihologije i elektrofiziologije, zasnovane na teorijskim radovima ruskog psihijatra Krajinskog. U izveštajima o radu Instituta se pominju i eksperimenti iz „kriminalne telepatije” i „kriminalne hipnoze”, ali se o njima danas ne zna ništa određenije.

LITERATURA

1. Becker, P., Wetzell, R. (eds.), 2006, *Criminals and their scientists: The history of criminology in international perspective*, Cambridge, Cambridge University Press.
2. Begović, S., Profesori i akademici u logoru na Banjici, u: Popov, Č. i Vučić, N. (ur.), 1988, *Univerzitet u Beogradu: Zbornik radova*, Beograd, Univerzitet u Beogradu i Savremena administracija.

79 Tešić, Lj., 2003, Crveni uragan nad Beogradom 1944–1945, *Glas javnosti*, 18.12.2003.

80 Петрюк, П., 1998.

81 Begović, S., Profesori i akademici u logoru na Banjici, u: Popov, Č. i Vučić, N. (ur.), 1988, *Univerzitet u Beogradu: Zbornik radova*, Beograd, Univerzitet u Beogradu i Savremena administracija, str. 246.

3. Bogousslavsky, J. i dr., 2009, *Crime, Hysteria and Belle Époque Hypnotism, European Neurology.*
4. Caplan, J., One of the strangest relics of a former state: Tattoos and the discourses of criminality in Europe, 1880–1920, u: Becker, P., Wetzell, R. (eds.), 2006, *Criminals and their scientists: The history of criminology in international perspective*, Cambridge, Cambridge University Press.
5. Dimitrijević, D., Naš učitelj Toma Živanović, u: Nedeljković, D. (ur.), 1973, *Spomenica posvećena preminulom akademiku Tomi Živanoviću*, Beograd, SANU.
6. Doder, M., Lozo, S., 1976, Tajno oružje Gestapoa: ukrajinski nacionalisti u službi tuđina, *Politika ekspres*, 06–21. septembar 1976.
7. Gašić, R., 2005, *Beograd u hodu ka Evropi: kulturni uticaji Britanije i Nemačke na beogradsku elitu 1918–1941*, Beograd, Institut za savremenu istoriju.
8. Janković, I., 2012, *Na belom hlebu: smrtna kazna u Srbiji 1804–2002*, Beograd, Službeni glasnik i Clio.
9. Kandić, Lj., 2002, *Istorija Pravnog fakulteta u Beogradu 1905–1941*, knjiga II, tom 1, Beograd, Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.
10. Kandić, Lj., 2006, *Istorija Pravnog fakulteta u Beogradu, 1941–1945*, knjiga III, Beograd, Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.
11. Klajn, Đ., b.g., *O psihologiji ubice u vezi sa pitanjem smrtne kazne kao mere zastrašivanja* (separat, b.i.).
12. Klajn, Đ., 1940, Ubica Dušan Ninković: psihološka studija, *Pravna misao*.
13. Krainski, N., 193? (procenjena godina izdanja), *Teorija nervnog procesa i novi nazori o funkciji čula*, Zemun, Štamparija Doma slepih kralja Aleksandra I Ujedinitelja (separat).
14. Krainski, N., 1934, *Kriminalna psihologija*, Beograd, Kriminalistički institut Pravnog fakulteta beogradskog Univerziteta (Upravnik pr. dr. Toma Živanović).
15. Krainski, N., 1937, *Teorija pamćenja i fantazije*, Ljubljana, Jugoslovska tiskarna (separat iz *Spomenice Dolencu, Kreku, Kušēju i Škrelju o šesetogodišnjici njihova života*).
16. Krainski, N., 1939, *Psihologija kolektiva*, Beograd, Izdanje nastavnika Pravnog fakulteta.
17. Krajinski, N., 1939, *Defektna i abnormalna deca i omladina*, Zemun, Štamparija Doma slepih kralja Aleksandra I Ujedinitelja.
18. Lozo, S., 1976, Od dvoglavog orla do kukastog krsta: ruska beloemigracija u Jugoslaviji, *Politika ekspres*, 19. januar – 20. februar 1976.
19. Malić, G., 2002, *Istorija fotografije: ruski fotografi u Jugoslaviji, Refoto* (Beograd), 14.
20. Nedeljković, D. (ur.), 1973, *Spomenica posvećena preminulom akademiku Tomi Živanoviću*, Beograd, SANU.
21. Pavlović, D., 1940, *Vitamini: osobine, indikacije, izvori, preparati*, Kruševac, b.i.
22. Петрюк, П. Т., 1998, Профессор Николай Васильевич Краинский — талантливый представитель украинской психиатрической школы, *Вісник Асоціації психіатрів України* (Harkov), 2.
23. Tešić, Lj., 2003, Crveni uragan nad Beogradom 1944–1945, *Glas javnosti*, 18.12.2003.
24. Tregubov, S., 1930, *Kriminalna tehnika*, Beograd, Štamparija Skerlić.
25. Tregubov, S. i Andonović, J., 1935, *Kriminalna tehnika: naučno-tehničko istraživanje krivičnih dela*, Beograd, Štamparija Dom.

26. Wetzell, R., *Criminology in Weimar and Nazi Germany*, u: Becker, P., Wetzell, R. (eds.), 2006, *Criminals and their scientists: The history of criminology in international perspective*, Cambridge, Cambridge University Press.
27. Wolfram, H., 2009, *Crime, clairvoyance and the Weimar police*, *Journal of Contemporary History*, 4.
28. Živanović, T., 1937, *Osnovi krivičnog prava Kraljevine Jugoslavije. Opšti deo. II*, Beograd, Štamparija Gundulić.

THE CRIMINALISTICS INSTITUTE OF THE BELGRADE LAW FACULTY, 1927–1945

Ivan Janković

SUMMARY

The Institute's two goals were the scientific study of crime, on the one hand, and the forensic education of judicial and police personnel, on the other. Due to the influence of its founder, Professor Toma Živanović, the Institute was provided for, in terms of funding and premises, better than most University institutions. Nonetheless, its scholarly contribution to criminal science was negligible. As regards theoretical approaches, the Institute relied on the anachronistic Lombrosian ideas about the atavistic born criminal, as well as on the contemporary German school of criminal biology. Živanović's own "realistic-psychological" theory, which postulated a "criminal psychological state" (or: "the criminal soul") as "the immediate [causal] factor of crime", was never operationalized or empirically tested. The experiments conducted with the Institute's up-to-date and expensive equipment were mostly in the field of electrophysiology, corresponding to the interests of Živanović's closest collaborator, the Russian-born psychiatrist N.V. Krainsky. The Institute's contribution to the forensic education of police and court personnel may have been more substantial, although no sufficient data on its scope are available. Nothing was preserved of the Institute's laboratory equipment or of its archive.

Key words: Criminalistics Institute, Law Faculty of the University of Belgrade, criminology, criminal biology, the born criminal, Toma Živanović

Dostavljeno Redakciji: 9. decembra 2015. god.

Prihvaćeno za objavljivanje: 19. januara 2016. god.